

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 3, Number 313 (2017), 121 – 124

B.Abikeyeva

Eurasia University of Technology, Almaty

STRUCTURAL LINGUISTICS' FORMATION

Abstract. In this article told structural linguistic has classical three schools, exactly saying: School in Praga witch was led by N.S. Trubetskoi and R.Jakobson (Functional linguistic), L. Yelmslev's (Glossematics) school in Copenhagen's and L. Bloomfield pen Z. Harris's (Descriptive or Distributive linguistics) school in America were comprehensively analyzed. Structural linguistic considers the linguistic as a marking systems witch consist of structural elements. In general the term “structural” was brought into business in 1939 by Dutch journalist with his great zest for this. Structural linguistics’ distinguished representative - Ferdinand de Saussure’s point of view to the mathematical linguistics is exactly the same with Boudouin de Courtenay’s opinion. The famous scientist Jordan said researches by Saussure were accurately and truth fully mathematically. Nowadays we have three linguistic schools witch are specialized on the structural linguistics. Exactly saying, Prague School, the American School of Ferdinand and the Copenhagen School. These schools are specialized by the way of Saussure. These three schools’ works were significant.

Key words: concept, analyze, linguistics, method, scheme, linguistic school, structural linguistics, lingual modification.

Б.Абикеева

Еуразия технологиялық университеті, ф.г.к., Алматы қаласы,

Құрылымдық лингвистиканың қалыптасуы

Түйін. Мақалада құрылымдық лингвистиканың классикалық үш мектебі, атап айтқанда, Н.С.Трубенкой мен Р. Якобсон (функционалдық лингвистика) басшылық еткен Прагалық мектеп, Л.Ельмслев (глоссемантика) Копенгаген мектебі, Л.Блумфилд пен З.Харрис (дескриптивті немесе дистрибутивтік лингвистика) аздап басшылық жасаған Америкалық мектептер жан-жақты талданған.

Құрылымдық лингвистика (құрылымдық тіл білімі) – тілді құрылымдық элементтерден тұратын таңбалық жүйе ретінде қарастыратын бағыт. Жалпы «құрылымдылық» деген термин қолданысқа 1939 жылы голландық тілші Постың қолдануымен енген болатын. Құрылымдық лингвистиканың көрнекті өкілі – Фердинандт де Соссюрдің математикалық лингвистикаға қатысты ойлары Бодуэн де Куртененің көзқарастарымен жанасып жатыр. Белгілі ғалым Й.Йордан Соссюрдің зерттеулері математикалық тұрғыда дәл және дәлелді деген болатын. Қазіргі тіл біліміндегі құрылымдық лингвистиканың үш классикалық мектебі, атап айтқанда, Прага мектебі, Копенгаген мектебі және Америкалық мектеп Фердинандт де Соссюрдің ілімін меңгерген. Бұл үш мектептің қызметі айтарлықтай елеулі болды. Олар фонология теориясын жарыққа шығарды, морфологияның тарауларын жазды, диахроникалық лингвистикаға реформалар енгізді. Бұл мектептердің лингвистикалық идеялары қазіргі таңда да өзекті және маңызды болып келе жатыр. Мақалада құрылымдық лингвистиканың қалыптасуы жан-жақты талданған.

Тірек сөздер: ұғым, әдіс, талдау, тіл білімі, жүйе, лингвистикалық мектеп, құрылымдық лингвистика, тіл құбылыстары.

Кіріспе. Құрылымдық лингвистика (құрылымдық тіл білімі) – тілді құрылымдық элементтерден тұратын таңбалық жүйе ретінде қарастыратын бағыт. Жалпы «құрылымдылық» деген термин қолданысқа 1939 жылы голландық тілші Постың қолдануымен енген болатын. Бұл бағытты біріктіретін принциптер:

- 1) тілді оның кодтық қасиеттеріне сүйене отырып, таңбалы жүйе ретінде қарау;
- 2) синхрония мен диахронияны шектеу, ажырата қарау;
- 3) тілді зерттеу мен сипаттаудың формалдық әдістерін іздестіру.

Құрылымдық лингвистиканың белгілі өкілдері Бодуэн де Куртенэ мен Ф. де Соссюр екені мәлім. Бодуэн

де Куртенэ ілімінің негізгі идеясы «тіл анықталған белгілі құрам бөліктер мен категориялардың кешені», «тіл – үзіліссіз қайталанатын үдеріс», – деген тұжырымдамаға саяды және ғалым кейінгі еңбектерінде де осы ерекшеліктерге көңіл бөлген [1, 116 б.].

Зерттеудің әдістері. Бодуэн де Куртенэ 1904 жылы Брокгауз бен Ефронның «Энциклопедиялық сөздікке» арнап жазған мақаласында: «Тіл білімінде мөлшерлік ұғымдар болғандықтан, математиканы, соның ішінде элементар математиканы ғана емес, жоғары математиканы да білген жақсы болар еді», – дей отырып: «Ғылымда сипаттайтын фактілерді қысқа, әрі дәл жеткізу үшін ерекше таңбалар қажет», – деп тұжырымдайды. Ғалым өз еңбектерінде де шағын белгілер мен формулаларды қажеттілікке орай жиі қолданып отырған [2, 40 б.]. Бодуэн жазба тілі құрылымының ауызекі тілге қарағанда ерекше қасиеттері болатындығына алғаш назар аударған зерттеушінің бірі. Ол тілдің жазбаша және ауызша формаларын қолдануына қарай, грамматикалық парадигманың да өзгеретінін айтқан ғалым [3, 197 б.].

Құрылымдық лингвистиканың келесі бір көрнекті өкілі – Фердинандт де Соссюр. Оның математикалық лингвистикаға қатысты ойлары Бодуэннің көзқарастарымен жанасып жатыр. Белгілі ғалым Й.Йордан: «Соссюрден басқа тіл фактілерін терең әрі тура зерттеген адамды атаудың өзі қиын. Оның пайымдаулары негізінен математикалық тұрғыда дәл және дәлелді», – деген пікір айтқан [4, 413 б.].

Жас Соссюрдің (1879) үндіеуропа тілдері бойынша ең алғашқы құрастырған дауысты дыбыстардың жүйесі тіл құбылыстарын құрылымдық тәсілмен салыстырмалы-тарихи зерттеу барысында өз рөлін атқарды. Сонымен бірге Соссюр өзінің «Лингвистиканың жалпы курсы» деп аталатын еңбегінде (1916 ж.) құрылымдылықтың төрт түрлі: ерекшелік, жүйелілік, пішін және қарым-қатынас тұжырымдарын ұсынды және бұл жайт тіл білімінде тұрақты сипаттағы анықтамасына айналды. Ғалымның «Лингвистиканың дара және шынайы нысаны – тіл», «Тіл – өзіне тән жеке реті бар жүйе», «Тіл пішін, субстанция емес», «Тілдің кез келген жағдайында барлығы қарым-қатынасқа негізделеді», – деген қысқа тұжырымдары да аса құнды [5, 165 б.].

Ф. де Соссюрдің аса зор еңбегі – тілдің көпқырлылық фактісін түсінген зерттеушілердің алғашқысы болып, тілдің бір емес, бірнеше нысандарды бойына жинақтайтынын ұққан ірі ғалым.

Ф. де Соссюр тілді сыртқы және ішкі лингвистика деп қарастырып, оларды бір-біріне қарсы қояды. Осының нәтижесінде тіл мен сөйленісті (речь) ажырата отырып, тілдің жүйелілігі туралы маңызды ереже ұсынды. Сөйленіс – дара, сызықтық, физикалық қасиетке ие, ал тіл – барлық тіл ұжымының мүшелеріне міндетті, ол бір-бірімен байланысқан таңбалар жүйесі. Тілге әлеуметтілік, сызықты емес, психологиялық қасиет тән. Тіл – кейбір таңбалар жүйесінің көмегімен хабар алу немесе тарату ережесі.

Ф. де Соссюр өзінің тіл мен сөйленіс ілімінің тұрғысынан тіл бірліктері туралы ұғымдарды қайта қарастыра отырып, оларды жаңа екі ұғымға: тіл бірліктері мен сөйленіс бірліктеріне бөледі.

Ф. де Соссюр мен И.А. Бодуэн де Куртенэ ізімен, «дыбыс» деген бөлінбейтін терминнің орнына айқын шектелген екі термин «дыбыс» (сөйленіс бірліктерін) және «фонетиканы» (тіл бірліктерін) қолданды. Бұл тұжырымды кейіннен Ф. де Соссюрдің ізбасарлары да жалғастырды. Сонымен қатар қазіргі лингвистикада фонема, морфема, сөз, синтагма, сөйлемдердің үлгісі, тіл бірліктерінің мағынасы және дыбыс (немесе аллофон), алломорфе, глосс (А.И.Смирнинский), сөз тіркестері, сөйлем және тілдің сәйкес тіл бірліктері ретінде қолдануы туралы жиі айтылады [6, 14-21 бб.; 7, 111-120 бб.; 8, 361-372 бб.].

Ф. де Соссюр тіл мен сөйленіс туралы келесі тұжырымды айтқан болатын: «Тіл мен сөйленіс бір-бірімен тығыз байланысты және өзара бір-бірін туындатады: тіл сөйленіс түсінікті болу үшін қажет және өз ісін атқарғаны керек; өз кезегінде сөйленіс тілді қалыптастыру үшін қажет: тарихи тұрғыдан сөйленіс әрқашанда тілден бұрын болады» [5, 42 б.].

Сонымен қатар ғалым Ф. де Соссюр тіл бірліктері арасындағы екі түрлі: парадигмалық және синтагмалық қатынас болатындығын көрсете алды. Тіл бірліктерінің осындай екіге ажыратылуының негізінде оған дейінгі диффузиялық элементтердің әмбебап екі қарама-қарсылық жүйесіне қарсы қойылады [9, 139 б.].

Лингвистиканы этногеография және психологиямен интеграциялау барысында тілді таңбалық жүйе деп қарастыру құрылымдық лингвистикаға әкелді. Ф. де Соссюрдің кейбір концепция ережелері қазіргі кезде де ықпалды және ол құрылымдылыққа, көптеген лингвистикалық бағыттарға теориялық негіз болып отыр [10, 116 б.].

Зерттеу нәтижесі. Қазір тіл білімі тарихында Ф. де Соссюрдің ілімін меңгерген құрылымдық лингвистиканың үш классикалық мектебі белгілі. Олар: Н.С.Трубецкой мен Р.Якобсон (функционалдық лингвистика) басшылық еткен Прага мектебі, Л.Ельмслев (глоссемантика) – Копенгаген мектебі, Л.Блумфилд пен З.Харрис (дескриптивтік немесе дистрибутивтік лингвистика) басшылық жасаған – Америкалық мектеп. Бұл құрылымдық лингвистиканың үш мектебінің де қызметі айтарлықтай елеулі болды. Олар фонология теориясын жарыққа шығарды, морфологияның тарауларын жазды, диахроникалық лингвистикаға реформалар енгізді [11, 36 б.].

Прага лингвистикалық мектебі – қазіргі құрылымдық бағыттардың бірі. Прага мектебіндегі орыс өкілдері Н.С.Трубецкой, Р.О.Якобсон және С.И.Карчевскийдің көзқарастарында Л.В.Шерба мен Ф.де

Соссюрдің әсері байқалады. Прагалық лингвистикалық үйірме өз мүшелерінің теориялық көзқарастары, жалпы тіл білімінің мәселелеріне деген қызығушылықтарын жинақтап, «Прага лингвистикалық үйірмесінің тезистерінде» баяндаған. Прагалық құрылымдық мектептің негізгі ережелері төмендегіндей:

1. Тіл білімі – тілдің таңбалық сипатына негізделіп жасалған дербес ғылым.

2. Тіл – жүйе. Жүйе ұғымын прагалықтар тіл фактілерінің әрқайсысына қарсы қоя отырып, жеке (жүйесіз) қарауға ұмтылды [2, 188 б.].

Прагалықтардың тілді функционалдық жүйе деп тануы жемісті болды, олар теориялық фонологияның өмірге келуіне жол ашты. Прагалықтардың ұстанымы бойынша, тілдік жүйе элементтерін қамтитын функция тұрғысынан синхрондық шолу жасау тілдің даму ұғымын жоққа шығармайды [4, 193 б.].

1931 жылы Прага лингвистикалық үйірмесінен кейін Копенгаген лингвистикалық үйірмесі рәсімделді. Құрылымдық лингвистиканың даниялық ғалымдары құрған Копенгаген мектебі – глоссемантика деп аталды.

Глоссемантика Ф. де Соссюрдің лингвистикалық концепциясының негізінде қалыптасты. Ғалымдар оны былайша дәлелдейді:

- Глоссемантиктер Соссюрден тіл таңбалар теориясын басшылыққа алып, таңбалар қарым-қатынасының маңыздылығын баса айтады.

- Глоссемантиктер логикалық позитивизмнен (Р. Карнан) құрылым туралы теорияны «форманың таза қарым-қатынасы» ретінде қабылдайды.

- Глоссемантиктер Гуссердің фонемологиясына сүйенеді. Бұл бағыт тілді әмбебап желі ретінде ұғынуға себепші болды [10, 147 б.].

Глоссемантиктердің ұтымды жақтары теорияның көшбастаушысы болуында және нақты тіл құрылымдарын талдап қорытуында. Глоссемантика тіл білімін таңбалар логикасымен және семиотикамен синтездеудің жолын көрсете білді.

Осы мектептің көрнекті өкілі Л. Ельмслевтің глоссемантика бағытын баяндаған «Тіл теориясындағы пролегомен» деген негізгі жұмысы 1943 ж. шықты [10, 145 б.]. Л. Ельмслев Соссюрдегі «тіл» терминінің мағынасын талдап, оның кем дегенде үш түрлі түсінікті қамтитынын айтқан болатын. Атап айтқанда, тілдің желісін; тілдің пішінін; тілдің ұзусын көрсетті. Ол Соссюрдің «тіл» терминіне байланысты көрсеткен үш өлшемнен басқа жеке акт ұғымын енгізді. Бұл да Соссюрдің «сөйленісіне» сәйкес келеді.

Ф. де Соссюрдің ілімін меңгерген құрылымдық лингвистиканың үш классикалық мектебінің тағы бірі – америкалық мектеп. Америкалық құрылымдық (дескриптивтік) лингвистика – құрылымдық-лингвистиканың, глоссемантиканың және прагалық лингвистикалық мектептің жалпы ағымына жататын ХХ ғ. 30-50-жылдары қалыптасқан америкалық тіл білімінің бір бағыты. Өзінің зерттеу әдісіне сәйкес дескриптивтік (дескриптивтік – ағылшын. descriptive – бейнелеу) деп аталған бұл мектептің бағытын «сипаттама лингвистика» деп те атауға болады. Еуропаның құрылымдық лингвистика мектептерімен салыстырғанда, дескриптивтік лингвистиканың тарихи-әлеуметтік, философиялық, тілдің даму жағдайын зерттеуге байланысты өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл бағытқа прагматизм, яғни таза ғылыми мүддені практикамен байланыстыру, позитивизм және бихевиоризм (тіл – адамның жүріс-тұрысының көрінісі болып табылады) теорияларын қолдау тән. Дескриптивтік лингвистика Америка үндістерінің тілдерін сипаттау қажеттілігінен туындады. Ол тілдер типологиялық және салыстырмалы-тарихи тұрғыдан осыдан бұрын зерттелмеген еді.

Америкалық тіл білімінің кейбір салалары 50-жылдары мәтінді автоматты түрде аудару мақсатында дамыды және бұған тілді формалды тұрғыда талдау негіз болды [12, 251 б.].

Сонымен, бұл мектептің негізін қалаушы АҚШ-тың көрнекті этнографы және тіл білімін зерттеуші Франц Боас (1858 – 1942) еді. Америка үндістерінің тілінде жазба ескерткіштер мен басқа тілдерде орын алатын категориялар болмауынан, Ф. Боас тілді шынайы, сыртқы, формалды белгілеріне сүйеніп сипаттауды дұрыс деп санады [10, 153 б.]. Боастың бастамасын Сепир мен Блумфилд екі түрлі бағытта әрі қарай жалғастырды [13, 31 б.].

Қорытынды. Бодуэн де Куртенэнің негізгі идеясы «тіл анықталған белгілі құрам бөліктер мен категориялардың кешені... тіл – үзіліссіз қайталанатын үдеріс», – деген тұжырымдамасы, екінші идеясы – фонемалар теориясы және «Ғылымда сипаттайтын фактіні қысқа, дәл айту үшін ерекше таңбалар қажет» – деген ойы лингвистиканың дамуына қозғау салды. Ал Ф. де Соссюр тілдің көп қырлылық фактісін түсінді. Ғалым сыртқы лингвистика мен ішкі лингвистиканы бір-біріне қарсы қойды. Ф. де Соссюр тіл бірліктері арасындағы екі түрлі: парадигмалық және синтагмалық қатынас болатынын көрсетті. Оның белгілеген төрт ережесі: ерекшелік, жүйелілік, пішін және қарым-қатынас тіл білімінде қағида ретінде сақталды. Жалпы тілдік бірліктерді (сөз, сөз тіркестері, сөйлемдер, толық мәтін және т.б.) модельдеу, сондай ақ тіл құбылыстарын құрылымдық тәсілмен салыстырмалы-тарихи зерттеу арқылы теориясын қалыптастыруда шетелдік ғалымдар ерекше еңбек сіңірген [14-20]. Жоғарыда айтылған мектептердің лингвистикалық идеялары қазіргі таңда да өзекті және маңызды болып келе жатыр.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Леонтьев А.А. Общелингвистические взгляды И.А. Бодуэна де Куртене (к 30-летию со дня смерти) // Вопросы языкознания. – 1959. – №6. – С. 15-20.
- [2] Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Академия наук, 1963. – Т. I. – 384 с.
- [3] Лоя Я.В. История лингвистических учений (материалы к курсу лекций) – М.: Высшая школа, 1968. – 308 с.
- [4] Йордан Й. Романское языкознание. Историческое развитие, течения, методы. – М.: – 1971. – 334 с.
- [5] Соссюр Ф. де «Курс общей лингвистики» под редакцией и с примечаниями Шор Р.И. – М.: УРСС, 2004. – 272 с.
- [6] Гардинер А. Различие между «речью» и «языком» // в кн. В.А.Звегинцева, История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1965. – Ч. II. – Изд. 3. – 495 с.
- [7] Ельмслев Л. Язык и речь в кн. В.А.Звегинцева, История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение. – Ч. II. – Изд. 3. – 1965. – 495 с.
- [8] Щерба Л.Б. О тройном аспекте языковых явлений и об экспериментах в языкознании в кн. В.А.Звегинцева. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. – М.: Просвещение, 1965. – Ч. II. – Изд. 3. – 495 с.
- [9] Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов – М.: Советская энциклопедия, 1975. – 456 с.
- [10] Кондрашов Н.А. История лингвистических учений – М.: Просвещение, 1979. – 223 с.
- [11] Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. – М.: Просвещение, 1966. – 302 с.
- [12] Березин Ф.М. История лингвистических учений – М.: Просвещение, 1980. – 228 с.
- [13] Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Язык. Введение в изучение речи. Перевод А.М.Сухотина (исправленный и дополненный А.Е.Кибриком) – М.: Прогресс, 1993. – 655 с.
- [14] Чжао Юань-жень. Модели в лингвистике и модели вообще // в сб.: Матем. Логика и его применения, пер. с англ. – М., 1965. – С. 12
- [15] Hockett C. F. Two models of grammatical description, Word, 10(1954), №2-3. – С. 10-234.
- [16] Хомский Н. Три модели описания языка // Кибернетический Сборник. Вып.2, ИЛ, – М. – 1961. – С. 237-266.
- [17] Halle M., Stevens K.N., Analysis by synthesis, Proceedings of the Seminar of Speecho Transmission and Processing, Des., 1959. AFCRC-JR 59-198, Vol. II, PaperD-7.
- [18] Шрейдер Ю.А., Шаров А.А. Системы и модели. – М., 1982. – 232 с.
- [19] Баклушин А.В., Коверин А.А. Система условных обозначений и индексации для дистрибутивно-статистического описание языковых структур // Дистрибутивно-статистическое описание текста. – Иркутск. 1973. – 86 с.
- [20] Черемисина М. О теоретических вопросах модельного описания предложений // Предложение в языках Сибири (Сборник научных трудов). Новосибирск. – 1989. – С. 3-18. – 156 с.

УДК 811.512.122¹

Б.Абикеева

Евразийский технологический университет, к.ф.н., г.Алматы

ФОРМИРОВАНИЕ СТРУКТУРНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация. В статье рассматриваются три классические школы структурной лингвистики, в частности школа, находящаяся в Праге, которой руководили Н.С.Трубецкой и Р.Якобсон (функциональная лингвистика), Копенгагенская школа, которой управлял Л.Ельмслев (глоссемантика), и школа находящаяся в Америке, которой управляли Л.Блумфилд и З.Харрис (дескриптивная или же дистрибутивная лингвистика). Структурная лингвистика рассматривает языковедение как маркированную систему, которая состоит из структурных элементов. В общем термин “структурная” впервые был использован в 1939 году голландским журналистом Постом. Выдающийся представитель структурной лингвистики - Фердинанд де Соссюр. Его идеи про математическую лингвистику были одинаковыми со взглядом Бодуэн де Куртене. Известный ученый Й.Йордан говорил, что исследования Соссюра точные и правдивые с математической точки зрения. Сейчас есть три школы, специализирующиеся в структурной лингвистике, в частности Пражская, Американская, Копенгагенская. Они все обучались по программе Фердинанда де Соссюра. Большая работа, проделанная этими школами, имеет неограниченное значение. Они выпустили теорию фонологий, разделы морфологии, внесли реформу в диахронической лингвистике.

Ключевые слова: понятие, анализ, языковедение, метод, система, лингвистическая школа, структурная лингвистика, языковые явления.